

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Факультет педагогічної освіти

Кафедра початкової та дошкільної освіти

БАЙЦАР МАРТА ІГОРІВНА
ВИХОВАННЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ПОВЕДІНКИ У
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Магістерська робота

галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
спеціальність 012 Дошкільна освіта

Науковий керівник:
доцент кафедри початкової
та дошкільної освіти,
кандидат педагогічних наук, доцент
Лозинська С.В.

Львів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	7
1.1. Мораль. Етимологія.....	7
1.2. Проблема морального виховання у психолого-педагогічній літературі...14	
1.3. Емоційно-ціннісний розвиток дитини	18
1.4. Гуманістичний підхід у вихованні дитини дошкільного віку.....	21
1.5. Стилi виховання дітей дошкільного віку, їх характеристика.....	24
РОЗДІЛ 2 ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ.....	30
2.1. Характеристика форм та методів роботи у вихованні дітей дошкільного віку.....	30
2.2. Роль і місце родини у гуманістичному вихованні дитини дошкільного віку.....	39
2.3. Аналіз чинних програм та нормативних документів щодо морального виховання дітей дошкільного віку.....	47
2.4. Аналіз проведеної роботи в ЗДО.....	62
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

Актуальним напрямом досліджень для українських учених є науково-методичне обґрунтування та забезпечення особистісно-орієнтованої моделі дошкільної освіти. Визнання особистості дитини головною цінністю вимагає розробки шляхів реалізації цієї ідеї у педагогічному процесі. Як визначено у Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, головним завданням особистісно-орієнтованої моделі дошкільної освіти є розвиток у дитини здатності до самовизначення у життєвому просторі відповідно до вікових можливостей, ціннісного ставлення до природи, рукотворного світу, людей і самої себе (Базовий компонент дошкільної освіти, 2021)

Інтерес науковців викликає проблема соціалізації особистості дитини в процесі виховання. Як об'єкт міждисциплінарного вивчення, проблема соціалізації набуває особливого значення саме у педагогіці, яка покликана окреслити теоретичне та методичне підґрунття введення дитини в соціум і формування у неї важливих соціальних якостей (ціннісних орієнтацій, соціальної компетенції та ін.). Не менш значущими є питання виховання у дошкільників милосердя, вміння співпереживати, виявляти діяльну турботу про інших людей.

Ці проблеми актуалізуються у зв'язку з розвитком суспільства і людства загалом, прагненням до пошуку нових гуманістичних смислів. Адже інтерес до гуманістичних цінностей у педагогіці зростає саме у переломні періоди соціального розвитку.

Дошкільне дитинство – один із найважливіших етапів дитинства, значною мірою визначає весь його подальший розвиток. У період дошкільного віку формуються основи характеру особистості, ставлення до навколишнього світу, до суспільства, до самого себе. В цей період відбувається стрімкий фізичний і психічний розвиток дитини, початкове формування якостей, які

роблять її людиною. Сензитивним періодом є дошкільний вік для засвоєння моральних ідеалів, цінностей на норм.

Саме тому, у дошкільному віці, важливо створити необхідні умови для всебічного розвитку якостей особистості, адже добре відомо, що виправити помилки батьків і педагогів у вихованні дітей в подальшому дуже важко або й взагалі неможливо.

Складність моральних явищ визначає поступово проникнення їх у сутність. Спочатку діти розуміють їх на емоційному рівні («добре», «погано»), потім поступово починають усвідомлювати, у чому полягає відмінність того чи іншого вчинку, чим вони зумовлені, і прагнення до позитивних. Одні діти швидше опановують глибину моральних ситуацій, що обговорюються, інші – повільніше. Це природно. Тобто, моральне виховання не є простим, і це обумовлюється специфікою психічного розвитку зростаючої особистості дитини дошкільного віку. Важливо, щоб у дітей накопичувалися моральні поняття і уявлення про моральні норми, які вони продукуватимуть у власній поведінці ставлення до довколишніх (Лохвицька, 2014).

Моральне виховання – складний і багатоаспектний процес, що потребує глибокого наукового переосмислення щодо закономірностей та механізмів його практичної реалізації. Моральне виховання визначається як одна з найважливіших сторін у здійсненні загального розвитку дитини. Традиційно моральне виховання дошкільників здійснюється через ознайомлення з моральними нормами та правилами і привчанням до безперечного їх виконання. Задоволення сучасних вимог щодо становлення особистості не може бути зреалізоване лише таким способом, оскільки акценти ставляться на формуванні усвідомленості значення моралі, її прийняття у внутрішній план і відповідне презентування у словах, діях і поведінці через розвиток моральної самосвідомості. Саме тому і виникла потреба по-іншому підійти до морального виховання, розглянувши його базові основи, і на цій підставі розробити методичний інструментарій щодо його забезпечення і психолого-педагогічного супроводу.

Актуальність даного

дослідження визначається необхідністю встановлення норм і принципів морального виховання в умовах сучасного демократичного суспільства; організацією освітнього процесу у закладах дошкільної освіти; теоретичного і практичного обґрунтування моралі та методів морального виховання на основі сучасних розробок та досвіду попередніх поколінь; встановленні потреби бути гуманними людьми, культивуванні внутрішньо особистісної моральності.

Актуальними у цьому контексті є погляди І. Бега, О. Кононко, С. Кулачківської, С. Ладивір, А. Петровського, Т. Піроженко, Г. Провозюк та інших щодо розвитку особистості (Лохвицька, 2014, с. 19).

Питанням гуманного виховання в освітньому процесі сучасного закладу дошкільної освіти та педагогічною спадщиною Василя займалися багато видатних вчених: М. Антонець, А. Богуш, І. Бех, Г. Васянович, Н. Дічек, С. Задорожна, Л. Калуська, А. Кокерилл, Н. Лисенко, Л. Лохвицька, Т. Поніманська, О. Шиян, Н. Шайнога і інші.

Суспільство, на жаль, недооцінює необхідність серйозного ставлення до дошкільного віку в духовному становленні особистості і насамперед його фундаменту – емоційної сфери. А саме вона потребує підтримки, плекання та особливих умов для розвитку. Натомість сьогодні основна увага спрямовується на інтелектуальну сферу. Але потрібна єдність розуму і серця – цих двох окремих і водночас неподільних джерел пізнання істини.

Отже, актуальним є пошук відповіді на питання: як поєднати повагу і любов до вихованців з вимогливістю у вихованні.

Об'єкт дослідження: моральне виховання дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: засоби виховання гуманістичної спрямованості поведінки у дітей дошкільного віку.

Мета дослідження: розкрити роль та значення стилю виховання у формуванні гуманістичної спрямованості поведінки у дітей дошкільного віку.

Відповідно до мети дослідження були поставлені такі завдання:

- описати проблему морального виховання у психолого-педагогічній літературі;

- дослідити емоційно-ціннісний розвиток дитини;
- показати необхідність гуманістичного підходу у вихованні дитини дошкільного віку;
- розглянути стилі, форми та методи роботи у вихованні дітей дошкільного віку;
- проаналізувати чинні програми та нормативних документів щодо всебічного виховання дітей дошкільного віку;
- окреслити шляхи гуманістичного виховання з позиції дорослого.

Методи дослідження, які використовували:

- теоретичні: вивчення теоретичних і практичних аспектів досліджуваної проблеми, порівняння здобутих даних, узагальнення і систематизація джерельної бази з проблеми дослідження;
- емпіричні: спостереження, бесіди, анкетування, опитування, інтерв'ю, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний), аналіз результатів діяльності.

Теоретичне і практичне значення досліджуваної проблеми. Тема дослідження є актуальною для освітян та педагогів дошкільної освіти. Теоретичні положення дослідження, практичний матеріал, що стосуються особливостей процесу гуманного виховання особистості можуть бути використані під час написання курсових, дипломних і магістерських робіт, а також у практичній роботі вихователів закладів дошкільної освіти.

Обсяг і структура магістерського дослідження: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (77), додатків. Загальний обсяг магістерської роботи складає 106 сторінок, з яких 78 сторінки основного тексту.

ВИСНОВКИ

Дошкільне дитинство – важливий етап у становленні різних сторін особистості. Моральне виховання виступає одним із основних засад гармонійного розвитку особистості. Нині моральне виховання є зазначеним у всіх нормативних документах, що регламентує функціонування дошкільної освіти, у комплексних та парціальних програмах. У комплексних програмах є розділи про особливості морального виховання дошкільників. Також є парціальні програми, зорієнтовані лише на моральне виховання, такі як: «Скарбниця моралі», «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку» і «Зерно любові». Завдання, визначені у чинних програмах, та рекомендації зазначені у парціальних програмах можна здійснити використовуючи методи морального виховання. Це зумовлено необхідністю закладення норм і основ морального виховання як одного із основних положень у розвитку і становленні особистості дитини.

У I розділі дослідження «Теоретичні засади проблеми емоційно-ціннісного розвитку дітей дошкільного віку» визначено, що моральне виховання – цілеспрямована взаємодія дорослого і дитини з метою формування моральних почуттів і якостей, засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки. Зміст морального виховання підпорядкований вічним цінностям і конкретним потребам суспільства, які з плином часу змінюються. Засноване воно на принципах рівноцінності особистостей педагога і дитини, гуманістичності змісту і засобів виховання, довіри і поваги в процесі виховання, створення позитивної емоційної атмосфери, творчої взаємодії педагога і дитини.

Розкрито зміст поняття «емоційний комфорт» та його вплив на гармонійний розвиток дитини. Теоретично доведено, що елементарна емоційна компетентність дошкільняти – невід’ємний компонент морального становлення особистості.

Визначено, що гуманістична педагогіка надає провідного значення виробленню свідомого ставлення дитини до явищ дійсності, натомість за навчально-дисциплінарної моделі виховання вирішальна роль належить формувальним впливам середовища. Підкреслено необхідність дотримання демократичного стилю спілкування педагога з вихованцем.

У II розділі окреслено форми та методи роботи у вихованні дітей дошкільного віку. Зауважено, що кожна конкретна педагогічна ситуація передбачає відповідний вибір методів впливу на моральну свідомість і моральну практику дитини, ефективність яких залежить від комплексного їх використання. За будь-якої форми взаємодії педагог повинен виявляти повагу до особистості дитини, впевненість у перспективах її розвитку, стимулювати процес самовиховання.

Теоретично обґрунтовано, що найважливішою детермінантою особистісного розвитку дитини в перші роки життя є роль сім'ї. Перший власний досвід співжиття та співіснування у суспільстві дитина набуває саме в родині. Кожна сім'я формує свій спосіб життя, свою мікроструктуру і, таким чином, впливає на потреби, соціальну активність та психічний стан дитини.

Здійснено аналіз чинних програм щодо всебічного виховання дітей дошкільного віку.

З метою виявлення емоційного ставлення дітей дошкільного віку до моральних цінностей та дослідження проявів моральної поведінки на базі Інноваційного дитячого простору «СвітЛичка» м. Львова в середній групі дітей дошкільного віку було проведено відповідне дослідження.

Мета дослідження передбачала розв'язання низки завдань, зокрема: констатування рівня моральної вихованості дітей дошкільного віку та наявність емоційного відгуку у них у спеціально створеній моральній ситуації; виявлення моральних ціннісних орієнтацій батьків шляхом анкетування; формування моральних установок поведінки та розвиток морально-ціннісних аспектів свідомості дітей дошкільного віку; контроль результатів виконаної роботи.

Було опитано дітей обраної групи та їхніх батьків, проведено спостереження за поведінкою дітей в різних видах діяльності.

Аналіз результатів констатувального етапу дослідження свідчив про те, що в даній групі переважає середній рівень сформованості моральної поведінки та розвитку моральних уявлень, при чому теоретично діти краще обізнані із правилами моральної поведінки, але спостереження доводять низький рівень їх практичного застосування у взаємодії з однолітками.

Проте, вже на етапі контрольного експерименту було визначено позитивну динаміку. Сприяли цьому реалізація спеціально розробленої програми та відповідного проведення організованих занять з дошкільниками та педагогіко-просвітницької роботи з їхніми батьками, а також адекватне ставлення батьків до дітей, їх любов, повага і вимогливість у процесі виховання моральних цінностей.

Отже, у дошкільному віці створюються найсприятливіші умови для формування особистості. У цей період формуються перші уміння, навички та звички, початкові моральні судження й оцінки, моральна поведінка, зростає дієвість моральних уявлень і весь цей процес залежить від емоційного стану дитини. Моральне формування особистості дошкільника вимагає дотримання певних педагогічних умов:

- 1) гуманне ставлення дорослого до дітей, прагнення зрозуміти дитину, її стан, мотиви вчинків;
- 2) забезпечення розуміння дітьми морально-етичних категорій під час читання книг з моральним змістом як на заняттях, так і в повсякденному житті;
- 3) створення під час етичної бесіди активної практичної та інтелектуальної діяльності дитини, що формує доброзичливі взаємини.

Таким чином, моральне виховання передбачає формування у дітей високої духовності та моральної чистоти. Складність цього завдання в тому, що воно вирішується, як правило, через позитивно-емоційно поставлене в моральному аспекті життя сім'ї, суспільного ладу, вчинки людей, приклад батьків. Власне, духовність виховується духовністю, мораль - моральністю,

честь – честю, гідність – гідністю. Головні цілі морального виховання дошкільників: розвиток емоцій і моральних почуттів дитини як основи морального виховання; формування позитивного ставлення до дотримання моральних норм; вироблення у вихованців звички до моральної поведінки, поваги до норм, які регулюють їхні повсякденні стосунки. Моральне виховання це постійна й безперервна робота, взаємодія дорослих і дітей

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т. Вплинути на дитину: як? *Дошкільне виховання*, 2007. №2. С. 10-11.
2. Антонєць М. Книга В. О. Сухомлинського «Як виховати справжню людину» в контексті діалогу щодо духовно-моральних цінностей . *Рідна школа*, 2009. № 8-9. С. 11-13
3. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: Підручник. К. : Либідь, 2006. 424 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти: Наук. кер. Піроженко Т. О.; авт. кол.: Байєр О. М., Безсонова О. К., Брежнєва О. Г., Гавриш Н. В., Загородня Л. П., Косєнчук О. Г. К.: Видавництво, 2021. 26 с.
5. Байцар М. Роль і місце сім'ї у гуманістичному вихованні дитини дошкільного віку. Матеріали Третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Педагогічна освіта у світлі реформ та викликів». Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2023., 52-54
6. Байцар М. Гуманістичний підхід у вихованні дитини дошкільного віку. «Освітній альманах» [вступ. слово, впоряд., заг. редак. Н. Мачинської]. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2023. 6., 19-22.
7. Басіладзе Н. В. О. Сухомлинський про підходи до виховання. *Рідна школа*, 2003. № 12. С. 34-35
8. Бєх І. Вчинок у морально-духовному розвитку особистості. *Дошкільне виховання*, 2015. № 2. С. 3-5
9. Білоусова Н. Становлення моральної свідомості: психологічні аспекти. *Дошкільне виховання*, 2005. № 1. С. 10-12.
10. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля». Тернопіль: Мандрівець, 2022. 216 с.
11. Богущ А. Духовність і моральність: виховний аспект. *Дошкільне виховання*, 2019. № 10. С. 5-7

12. Боришевський М. Про виховання особистості: У педагогічній спадщині В. Сухомлинського. *Початкова школа*, 2008. № 9. С. 11-15
13. Гладка Х. Гуманістичний підхід у вихованні дитини дошкільного віку. *Збірник студентських наукових досліджень «Освітній альманах»*. Вип. 2 / за заг. ред. Мачинської Н.І. Львів, 2019. С. 29-32
14. Гладка Х. Емоційно-ціннісний розвиток дитини дошкільного віку. *Матеріали студентської науково-практичної конференції кафедри початкової та дошкільної освіти «Сучасні тенденції та актуальні проблеми педагогічної освіти»*. Вип. 4. Львів, 2019. С. 24-25
15. Долинна О. Увагу моральному вихованню! *Дошкільне виховання*, 2005. № 12. С. 15
16. Духоненко О. Етичні бесіди з малюками. *Дошкільний навчальний заклад*. 2007. № 1. С. 34-35
17. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку: [програма з духовно-морального виховання дошкільників; навчально-методичний посібник]. Укладачі: Скрипник В. В., Сучок В. Є.; за ред. В. М. Жуковського. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. 184 с.
18. Етика: навч. посібник . В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.]. К.: Юрінком Інтер, 2007. 224 с.
19. Задорожна С. Використання спадщини В. О. Сухомлинського в навчально-виховному процесі ДНЗ. Природа як засіб навчання і виховання дітей у спадщині В. О. Сухомлинського. *Дошкільний навчальний заклад*, 2007. № 9. С. 28-37
20. Закон України «Про дошкільну освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 11 лип. 2001 р. № 2628-III : [редакція від 19.01.2019] Законодавство України Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 2019. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> – Назва з екрана.

21. Зязюн І., Родчанін Є. Морально-естетичні погляди В. О.Сухомлинського . К.: Знання, 2008. 48 с.
22. Калуська Л. Поспішаємо закладати моральний фундамент. *Дошкільне виховання*, 2006. № 7. С. 13-15
23. Калуська Л. В. Навчально-методичний посібник «Соняшник» до комплексної програми розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник». Тернопіль: Мандрівець, 2014. 200 с.
24. Калуська Л. В. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник». Тернопіль: Мандрівець, 2004. 144 с.
25. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посібник – 2-ге вид., допов. і переробл. К.: Вища школа, 2005. 343 с
26. Каплуновська О. Моральні бесіди: діяльнісний. *Дошкільне виховання*. 2015. № 10. С. 11-14
27. Капусняк Л. Моральне виховання дошкільників методом праці у педагогічній творчості Василя Сухомлинського. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»*; Вип. 40; Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 100-102
28. Капусняк Л. В. Моральне виховання дітей старшого дошкільного віку методом слова у педагогічній творчості Василя Сухомлинського. *Третя студентська науково-практична конференція «Сучасні тенденції та актуальні проблеми педагогічної освіти»*. Львів, 2018. С. 55-57
29. Кисельова О. Морально-етичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец: 13.00.08 «дошкільна педагогіка». / Кисельова Ольга Ігорівна. Одеса, 2009. 23 с.
30. Коган І. Шлях моральної досконалості. *Психолог дошкілля*, 2013. № 4. С. 11-12

31. Кокерилл А. Сухомлинський і ХХІ століття. *Педагогіка і психологія*. 2013. № 4. С. 5-15
32. Кононко О. Духовність, душевність, моральність. *Дошкільне виховання*, 2004. №4. С. 4-5
33. Копієвська Л. В. О. Сухомлинський про виховання моральної країни. *Дошкільне виховання*, 2013. № 9. С. 5-6
34. Кочубей Т. Філософія дитинства в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2001. 16 с.
35. Копієвська Л. В. О. Сухомлинський про виховання моральної країни. *Дошкільне виховання*, 2013. № 9. С. 5-6
36. Кошелівська О. Між двох полюсів: стимулюємо моральний вибір дитини. *Дошкільне виховання*, 2012. №3. С. 9-11
37. Крутій К. Л. Освітня програма / «Дитина в дошкільні роки» Запоріжжя, 2018, 46 с.
38. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка. Підручник. К.: Знання, 2007. 447 с.
39. Кучина К. Ідея виховання моральної особистості у вітчизняних освітніх і виховних концепціях та програмах (кінець ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки». / Кучина Катерина Олегівна. – Мелітополь, 2015. – 24 с.
40. Левківський М. В. Морально-трудова виховання школярів / М. В. Левківський // *Історія педагогіки: Підручник*. 2-е Вид, доп. К., 2006. С.307-309
41. Лисенко Н. Повернімося до джерел. *Дошкільне виховання*, 2014. №4. С. 5
42. Лисенко Н. В. Педагогіка українського дошкілля : навч.-метод. Посібник. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 208 с.

43. Лозинська С. В. Моральне виховання дошкільників засобом етичної бесіди за Василем Сухомлинським: зб. праць. *Глухівський національний університет імені Олександра Довженка*. Глухів, 2017. С. 204-211
44. Лозинська С. В. Моральне виховання у становленні духовних цінностей особистості дошкільника. *Вісник Запорізького національного університету: наук. зб.; за ред. Г. В. Локарева*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. № 2 С. 5-11
45. Лозовий В. О. Етика: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2007. 224 с.
46. Лохвицька Л. Моральне виховання: нові чи старі проблеми. *Дошкільне виховання*, 2012. №7. С. 12-16
47. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі». Тернопіль: Мандрівець, 2014. 128 с.
48. Мацур Б. Морально-етичні дослідження за творами Василя Сухомлинського. *Дошкільне виховання*. 2013. №9. С. 23-24
49. Мельничук М. Формування духовних цінностей у дошкільнят. *Дошкільне виховання*, 2000. №12. С. 3-10
50. Морально-етичне виховання в ДНЗ. Х. : ВГ «Основа», 2016. 176 с.
51. Пасічник А. Торкнутися струн дитячої душі. *Дошкільне виховання*. 2012. № 8. С. 7-10
52. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського та актуальні проблеми сьогодення : колективна монографія. Херсон : Херсонська академія неперервної освіти, 2015. 253 с.
53. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка. Підручник. 3-ге вид., доповн. К.: Академвидав, 2016. 464 с.
54. Поніманська Т. Виховання людяності: технологічний аспект. *Дошкільне виховання*. 2008. № 4. С. 3-5
55. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників: навч. посібник. К.: Вища школа, 1993. 111 с.
56. Поніманська Т. Виховання людяності: технологічний аспект. *Дошкільне виховання*, 2008. № 4. С. 3-5

57. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку [Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук]; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. – К. : Українська академія дитинства, 2017. – 80 с.
58. Романишин Л. Василь Сухомлинський про формування духовного світу дитини. *Початкова освіта*. 2008. № 23-24. С. 5-8
59. Світ дитинства. Комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів . Тернопіль : Мандрівець, 2015. 200 с.
60. Сухомлинська О. В. О. Сухомлинський і моральне виховання: трансформація педагогічних цінностей. *Рідна школа*, 2010. № 3. С. 3-7
61. Сухомлинський В.О. Про деякі питання морального виховання. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором. К., 1988. С. 163-204
62. Сухомлинський В.О Слово вчителя в моральному вихованні / В кн.: Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 –ти т. Т. 5. К.: Рад. Школа, 1977. С. 321-330
63. Сухомлинський В.О Становлення моральності. В кн.: Сухомлинський В.О. Народження громадянина. К., 1970. С. 146-206
64. Сухорукова Г. Найголовніша духовна цінність: Використання літературно-художньої спадщини В.О. Сухомлинського для виховання дошкільників. *Дошкільне виховання*, 2004. № 9. С. 8-9
65. Сметанський М. Загальнолюдські цінності в педагогічній спадщині В. Сухомлинського. *Шлях освіти*, 2008. № 3. С. 43-45
66. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн.1: X - XIX століття: навч. посібник для вищих навч. закладів. К.: Либідь, 2005. 624 с.
67. Федорова О. В. Федоров М. П. Морально-духовний розвиток дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Мелітополь, 2012. Вип. 8. С. 195-201 (Серія: Педагогіка; вип.8)

68. Хайруліна В. Ідеї В.О.Сухомлинського належать світу. *Рідна школа*. 2016. № 1. С. 9-13
69. Химич Н. Відроджуємо духовність! *Дошкільне виховання*, 2010. №12. С. 3
70. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: [навч. посіб.] К. : Вища школа, 2004. 511 с.
71. Чередник А. З ясным розумом і шляхетним серцем. *Початкова школа*, 2015. № 12. С. 50-51
72. Шайнога Н. Проблема виховання моральних цінностей засобами слова у творчості В.О. Сухомлинського. *Матеріали студентських наукових конференцій кафедри загальної та соціальної педагогіки «Актуальні проблеми української освіти»*. Львів. 2010. Вип. 1. С. 125-128
73. Шиян О. «Зерно любові». Програма духовно-морального виховання дітей. Львів: ДНЗ Львівське ВПУ ІКТ, 2018. 61 с.
74. Шумбар О. Моральне виховання важких дітей у контексті гуманістичних поглядів В.О.Сухомлинського. *Рідна школа*, 2014. № 7. С. 47-51
75. Яровий М. Школи під голубим небом: Використання ідей В. О. Сухомлинського про комплексний підхід до виховного потенціалу природного оточення. *Дошкільне виховання*, 1980. №6. С. 12-13
76. DeVries R. *Moral Classrooms, Moral Children: Creating a Constructivist Atmosphere in Early Education* / Rheta DeVries, Betty Zan. – New York: Published by Teachers College Columbia University Press, 1994. – 274 p.
77. Gray J. *Children Are from Heaven: Positive Parenting Skills for Raising Cooperative, Confident, and Compassionate Children* / John Gray. – New York: Harper Collins Publishers, 2000. – 357 p.